Ett liv att leva

Jarkman, Kristina, *Ett liv att leva. Om familjer , funktionshinder och vardagens villkor*. Carlssons. Linköping: Studies in Ar ts and Science 1996.

Spina bifida är den medicinska beteckningen på vad som vanligen kallas ryggmärgsbråck. Den skadade ryggmärgen ger upphov till förlamningar och muskelsvaghet. Nervimpulserna går inte fram. Den medicinska variationen är dock stor: Bråcket kan orsaka allt ifrån en fullständig förlamning till olika grader av muskelsvaghet.

Den viktiga poängen i Kristina Jarkmans avhandling är att det inte går att komma åt hur det verkligen är att leva med ryggmärgsbråck med medicinens vetenskapliga redskap. Hon använder sig därför av ett sociologiskt angreppssätt. Hennes material är intervjuer med 22 barn, ungdomar och vuxna med ryggmärgsbråck samt deras familjer.

Två parallellt existerande världar präglar livet för dessa familjer: Den första kretsar kring ryggmärgsbråcket och kring det annorlunda. Den andra världen handlar om det normala, det vardagliga. Redan vid förlossningen märks samtidigheten hos dessa båda världar. Å ena sidan är det en normal förlossning. Ett barn har fötts. Här serveras den tebricka som hör till den lyckliga tilldragelsen. Släkten väntar med blomkvastar. Å andra sidan präglar det annorlunda situationen. Det nyfödda barnet har genomgått en besiktning och fallerar medicinskt .

De intervjuade föräldrarna framhåller ofta det normala vid förlossningen; de framhåller att sonen eller dottern var söt och såg ut som vilken baby som helst, när bråcket och benen var insvepta i filtar. Barnet var piggt och skrek.

Människor i föräldrarnas omgivning blir förvirrade. De förväntas gratulera i en annorlunda situation. Här skall de hantera det normala och det onormala samtidigt. I denna förvirring säger de ibland sårande saker.

Iakttagelsen om dessa två parallella världar går igenom boken. Dels lever dessa familjer i en värld där funktionshindret är i centrum. Livet organiseras efter ryggmärgsbråcket. Hemmet och familjens liv ordnas efter funktionshindret. Dels har man ett högst vardagligt familjeliv med förvärvsarbete och semester. Syskonen till barnet med ryggmärgsbråck kräver också sitt.

Vi får följa hur barnet – tonåringen – alltmer frigörs från föräldrarna. Samtidigt som den fasta regelbundenheten fortfarande krävs. Livet måste vara inrutat med kateterisering och träning. Samtidigt vill den unge – eller unga – naturligt nog ofta inte leva så regelbundet. Han eller hon vill kanske slå sig fri?

"Kommunikationsproblem"

Avhandlingen är rik på intressanta intervjucitat. Jag menar dock att analysen av dessa citat avstannar. Jarkman redovisar citaten, kommenterar dem, men benar aldrig upp dem analytiskt. Det är tydligt att Jarkman är inriktad på hur vården skall kunna förbättras. Jarkman ger också råd om lyhördhet, lyssnande och förbättrade kommunikationer. Jarkman kommenterar uttalande från föräldrarna med en form av tillrättaläggande: "Många föräldrar berättar också om trevliga representanter för vårdpersonalen som de mött och som de fattat förtroende för, men det ovan beskrivna kommunikationsproblemet är inte helt ovanligt." (s 145).

Jag menar att detta perspektiv har blivit ett par glasögon som styrt Jarkmans tolkning av data. Hon – liksom många andra forskare – vill så gärna ge råd att de stannar upp på vägen. De fördjupar sig inte i en analys av sina data. De blir därför också lätt mindre intresserade av de – stora – delar i den sjukes liv som inte har med sjukhus och myndigheter att göra.

Jag tror inte det är särskilt ovanligt att forskare försöker kartlägga patientens värld i detta syfte. Detta förbättringssyfte av vården hos forskningen blir dock problematiskt.

Föräldrarna konfronteras ständigt med "utomstående instanser". Det är röster i omgivningen som med bestämdhet definierar vad barnet kan, tänker, känner, hur barnet är, lämpliga rutiner och vad som är bäst för barnet etc. Samtidigt upplever föräldrarna att just de vet vad barnet kan, tänker, känner, hur barnet är, lämpliga rutiner – och vad som är bäst för deras barn.

Denna "motsättningsuppfattning" framkommer ofta i föräldracitaten. Med utgångspunkt från de sociala förhållanden som föräldrarna befinner sig i blir "motsättningstänkandet" naturligt och följdriktigt. Andra vill ständigt bestämma – också. Det handlar, som jag ser det, inte alls om kommunikationsproblem. I stället rör det sig om en följdriktigt "auktoritetskonflikt" som jag ser som mycket svårt att undkomma i en situation som denna.

Vårdanställda är naturligtvis intresserade av de patientcentrerade forskarnas resultat. De vill lära sig att få bättre kontakt med patienterna. Jag menar dock att en analys som är obekymrad om att ge praktiska råd faktiskt kan vara till större nytta. Vem har nytta av att veta att man bör vara "lyhörd"? Eller att det finns kommunikationsproblem i största allmänhet? Det dramatiska och motsägelsefulla som kommer fram i intervjuerna urvattnas med sådana slutsatser.

Systemets motsatta krav: Resonabel tigrinna? Eller negativ optimist?

Den forskare som vill ge råd blir mindre observant på vad t ex vårdsystemet och det socialpolitiska systemet som helhet kan ha för följder. Systemet i stort ter sig

som givet. Man kritiserar i stället personal - och ibland föräldrar - som gör att det inte fungerar. Låt mig därför ge några exempel:

En första illustration: Det socialpolitiska systemet stimulerar "tigrinnebeteendet". Föräldrarna beskriver hur de kämpar med näbbar och klor. En pappa säger att hans son fick en rullstol efter blod, svett och tårar. Det socialpolitiska systemet kräver aggression. Men det tillbakavisar samtidigt aggressivt beteende. Niclas mamma säger apropå alla olika instanser hon vänt sig till, att "alla tycker att vi gnäller". Signalerna till föräldrarna är motsägelsefulla; de skall vara "resonabla tigrar".

En andra följd av det svenska socialpolitiska systemet: Ansökan om vårdnadsbidrag och anhöriglön måste förnyas med ett till två års mellanrum. Jarkman skriver att ansökningsförfarandet undantagslöst av föräldrarna upplevs som nedslående. Föräldrarna vill se det positiva i barnets utveckling. Men för att få det goda som vårt socialpolitiska system erbjuder måste föräldrarna beskriva alla negativa sidor i sitt liv med barnet. Flera måste få hjälp av en kurator med ansökan. De behöver inte hjälpen för att det är en krånglig blankett eller snåriga byråkratiska regler. Skälet är i stället att det socialpolitiska systemet fordrar av föräldrarna att de skall ge deprimerande presentationer. Föräldrarna måste vara negativa optimister.

Det hade lyft avhandlingens diskussion om Jarkman relaterat föräldrarnas erfarenheter till denna vidare värld: till det socialpolitiska systemet, till vårdsystemet, till andra föräldrar i olika generationer och med barn med olika grava handikapp.

Jag tror att Jarkman sett de intressemotsättningar som återges i intervjuerna om hon hade lyft mer från vårdens "inre" relationer.

Favoritreferensen – och öppenheten

Till sist vill jag nämna favoritreferensen i kvalitativa avhandlingar. Kanske gäller det särskilt inom den medicinska sociologin i och med att Anselm Strauss m fl varit verksamma just inom detta fält? Man säger då, precis som Jarkman, att man i sin bearbetning av data följt Strauss eller, som i detta fall, Strauss och Corbin (1990) – men att man inte följt deras "grounded-theory" tillvägagångssätt till punkt och pricka. Jag vill dock hävda att Jarkman inte gjort någon grounded-theory analys. Hon har enbart gjort det i så motto att hon inte har haft en färdig teori att utgå ifrån. Men då skulle mången kvalitativ analys i allmänhet kallas "grounded theory".

Hur har då Jarkman gått tillväga? Hon har använt databehandlingsprogrammet The Ethnograph® för sortering av temata i de utskrivna intervjuerna. Jarkman påpekar mycket riktigt att The Ethnograph® sorterar. Men det är forskaren själv som står för analyser: Jarkman företar först en sortering enligt temata (det biografiska brottet, "föreställningar", "relationer till omvärlden" samt "strategier").

Dessa temata kombinerades sedan med "situationskategorier" som ingick i beskrivningen av en process - från barn till vuxen. Jag menar dock att detta är en helt vedertagen analysmetod av kvalitativa data. Jag hävdar emellertid även att det inte är en "grounded theory-metod".

Vilka krav är då rimliga att ställa för att ett tillvägagångssätt skall kvalificera för att vara "grounded theory". Ett centralt inslag i "grounded theory" är föränderligheten under bearbetningens gång – omkodning och ständig omorganisering av materialet efter vad analysen under hand visar på. Detta ställer då krav: Datainsamling och analys måste pågå samtidigt. Forskaren skall följa upp de idéer som hon/han får under hand med observationer. Data skall samlas in under hand för att göra det möjligt med systematiska jämförelser enligt de idéer som materialet under hand ger. Typiskt för tillvägagångssättet är vidare att en första kodning ersätts av flera mer fokuserade omkodningar. Även om forskaren inte har möjlighet att samla in mer data kräver således tillvägagångssättet omkodningar för att möjliggöra jämförelser inom det redan insamlade materialet.

Jag tycker inte att Jarkmans sätt att bearbeta är fel. Det är ett tämligen normalt tillvägagångssätt vid kvalitativa undersökningar. Detta högst normala tillvägagångssätt behöver dock inte legitimeras med "grounded theory-epitetet". Särskilt inte som epitetet inte stämmer.

I bakgrunden finns en metodologisk ängslan i många kvalitativa avhandlingar. Har jag varit tillräckligt vetenskaplig? Så sätter man in utsagor som att "jag har följt Strauss grounded theory – fast inte till punkt och pricka." Eller legitimerar att man slutar att samla in fler intervjuer med att "en tillräcklig teoretisk mättnad för ändamålet har ändå kunnat uppnås." Vad menas? Vidare kanske man skriver att man inte kunnat använda en intervju "av tekniska skäl" (när det var bandspelaren som inte fungerade). Det rimliga är väl i stället att så tydligt som möjligt återge vad man gjort?

Vad är intervjuerna?

Avhandlingen är direkt och okomplicerad i sina antaganden. Detta bidrar till att den blir lättläst. Man lever med i läsningen. Efter läsningen kan man dock börja fundera. Baruch (1981) har tolkat intervjuer med föräldrar till barn med skilda sjukdomar och handikapp. Han ser inte saken så att intervjuerna beskriver vad som verkligen skedde. I stället blir intervjuerna ett slags självpresentationer från föräldrarnas sida. Intervjuerna är egentligen föräldrarnas presentationer av sig själva som moraliska föräldrar. Deras moral blir tydlig just då de beskrev vården – sina mötena med dåliga läkare och annan "omoralisk" personal.

Kristina Jarkman är oklar med hänsyn till vad hennes intervjuer egentligen är. Å ena sidan säger hon att det just är intervjusvar, perspektiv: Vi vet inte vad som

verkligen hände t ex i konflikterna med vårdpersonal. Å andra sidan behandlas det som föräldrarna beskriver i intervjuerna som något objektivt skett. Detta visas bl a av råden till vårdpersonal, om att de bör ändra sig. För mig ter det sig sannolikt att det också i dessa föräldraintervjuer finns betydande inslag av moraliska markeringar – att man vill presentera sig som en god förälder.

Slutomdöme

Opponentens uppgift är ju bl a att slå ner på det man ser som svagheter. Men Jarkmans "Ett liv att leva" är trots av det ovan sagda en bra avhandling. Visserligen hade jag önskat mer av analys. Avhandlingen har dock många starka sidor. Jarkman är en mycket god intervjuare. Det material hon samlat in är rikt och målande. Hon är också skicklig på att hitta de intressanta utsnitten i intervjuerna. Boken är välskriven ur språklig synpunkt. Den är lättläst och ger trots sitt flyt en ingående bild av den här gruppens liv. Avhandlingen lär läsaren något – man känner att man får veta något nytt. Det tycker jag är ett gott betyg åt en avhandling.

ANNMARIE SELLERBERG
Lunds universitet

Referenser

Baruch, Geoffrey (1981). "Moral T ales: Parents' Stories of Encounters with the Health Pr ofession." *Sociology of Health and Illness*, 3:275–295.
Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1990). *Basics of Qualitative Resear ch*. Sage Publications. Newbur y Park.

Handlingsstrategier och maktsamspel i möten mellan handläggare och invandrarklienter

Tola B. Jonsson. *Handlingsstrategier och maktsamspel i möten mellan handläggare och invandrarklienter. Studier av ett försäkringskassekontor.* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 1997.

Mötet mellan klienten och välfärdsstatens organisationen har under senare år utvecklats till ett spännande forskningsfält. Ett intressant bidrag till forskningen på området är Tola B Jonssons avhandling om mötet mellan handläggare på försäkringskassan och invandrarklienter och speciellt då varför invandrarklienter uppfattas som problematiska att bemöta. Ambitionen är att utveckla generella begrepp som kan öka vår förståelse av detta möte. De mer specifika frågeställningar som behandlas är följande:

- Vilka är de huvudsakliga *handlingsstrategier* som rehabiliteringshandläggarna använder i klientmötet med långtidssjuka invandrare och *hur löser handläggarna de problem och dilemman* som uppstår i arbetet med dessa klienter?
- Vilka *effekter* får dessa strategier *för invandrarklienterna*?
- Vilka *argument* använder handläggarna när de tillämpar organisationens grundläggande princip, den s k arbetslinjen? Vilken typ av *"kritiska" situationer* uppkommer i mötet med invandrarklienten under implementeringen?
- Hur gestaltar sig *maktspelet* mellan handläggarna och de långtidssjuka invandrarna?
- Hur ska man förstå mötet mellan handläggaren (som representant för att expertsystem) och klienten med invandrarbakgrund i ett *sociologiskt perspektiv* i vilket både den rådande sociala strukturen och kulturella (etniska) element beaktas. Vilka är de "problematiska" invandrarna?

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling: den bygger på fem olika artiklar som med viss överlappning behandlar respektive frågeställning samt en sammanfattande "kappa" i vilken den teoretiska begreppsdiskussionen knyts ihop med de empiriska fynden.

För att belysa dessa frågeställningar använder sig författaren av empiriskt material från ett försäkringskassekontor i ett storstadsområde, ett kontor som har en

mycket stor andel invandrare bland sina försäkrade. Det handlar i huvudsak om information som insamlats genom intervjuer med försäkringskassepersonal som arbetar med rehabilitering; intervjuer om yrkesrollen, organisationen och hur det är att arbeta med invandrare, och observation av själva mötet, samtalet mellan handläggaren och invandraren: vad som sägs och inte sägs i detta möte och de reaktioner som de båda parterna uppvisar.

För att förstå varför mötet gestaltar sig som det gör måste man känna till de politiska reformintentioner och organisatoriska villkor som utgör ramarna för mötet mellan handläggaren och den försäkrade. Framväxten av det moderna lönearbetssamhället, behovet av inkomstskydd när arbetsförmågan sviktar samt ambitioner angående rehabilitering, är viktiga inslag – likaså framväxten av en välfärdsbyråkrati, försäkringskassan, vars tjänstemän (gräsrotsbyråkrater) förväntas både följa regler men också utreda, bedöma och lösa en rad sociala problem som klienterna har.

Utifrån dessa rambetingelser utvecklas vissa nyckelbegrepp i avhandlingen, nämligen *möte, institutionaliserade strategier* och *maktsamspel*. När det gäller mötet är det i första hand den ena partens sociala kontext, institutionaliserade handlingsstrategier, argument och maktställning som fokuseras. De begrepp som lanseras hänför sig mestadels till organisationens roll och handläggarens situation – men få begrepp fångar in invandrarnas värld!

I avhandlingen urskiljs två olika *institutionaliserade strategier*, varigenom handläggaren tar försöker fullfölja organisationens mål. Dessa är *förstärkningsstrategin* och *motivationsstrategin*. Förstärkningsstrategin innebär att klienten är motiverad till arbete och handläggarens uppgift består i hitta lämpliga praktiska lösningar i arbetsrehabiliteringen. I detta projekt blir handläggaren och klienten partners som strävar mot ett gemensamt mål. Motivationsstrategin används när arbetsviljan inte är tillräcklig; genom en blandning av kontroll och positivt stöd försöker handläggaren höja klientens arbetsmotivation. Beroende på till vilken grad handläggaren prioriterar klientens eller organisationens krav samt utnyttjar möjligheten att tolka reglerna för verksamheten flexibelt eller strikt kan därefter fyra olika understrategier urskiljas: 1) den empatiska professionella strategien; 2) den empatiska amatöristiska: 3) den byråkratiska administrativa; och 4) samordnarstrategin. Den förstnämnda understrategien anses vara den som mest orienterar sig mot klientens behov och som är mest flexibel.

En fråga som inställer sig här är om strategierna ska uppfattas som renodlade och ömsesidigt uteslutande. När det gäller den empatiska professionella strategien knyter författaren inte an till sociologiska definitioner av professioner. Det framgår inte heller hur hon definierar sitt eget professionsbegrepp och vari det professionella består i denna strategi. Den analytiska skillnaden visavi amatören blir därför

oklar. Samordnaren och byråkraten är för mig lite tydligare och mer välfunna än övriga. För att ytterligare problematisera: är förstärkningsstrategin verkligen så problemfri som det framstår? Även om klienten trots (upplevd) ohälsa vill arbeta och handläggaren gör vad som står i hans eller hennes makt så kanske önskemålen ej kan uppfyllas genom att det finns få lediga arbeten. Rehabilitering till arbetslöshet kan bli resultatet för många invandrare.

En annan viktig fråga är hur författaren kommit fram till dessa fyra strategier. Det framgår i texten att empirin ligger till grund för strategierna; det hade därför varit en fördel om författaren gett oss exempel på möten som illustrerar de olika strategierna. Man undrar också om det finns många möten som inte stämmer in på någon av de fyra strategierna t ex möten som innebär att klienten styrs över till någon annan myndighet? I så fall kanske någon alternativ typologi hade passat bättre. Eftersom empirin presenteras i aggregerad form, kan vi inte dra några slutsatser om detta.

Genom att ta fasta på de "institutionaliserade strategier" som handläggare tillämpar i klientmöten undersöks vilka effekter detta får för invandrarna, dvs vad det är som bidrar till att invandrare uppfattas som problematiska att bemöta. Vid sidan om de omnämnda fyra strategierna är de två grundläggande mekanismerna här att a) handläggaren måste *materialisera organisationens ideologi (arbetslinjen)* och b) att det finns ett *kulturellt filter*, en allmän uppfattning som grundar sig i erfarenheter från arbetssituationen och livet i övrigt.

För att materialisera organisationens ideologi använder sig handläggarna av en uppsättning argument baserade på två bakomliggande mekanismer, byråkratisk auktoritet och (löne)arbetets värde. Avsaknaden av professionell identitet gör att kritiska händelser i form av olika språkliga och kulturella uttryckssätt (som försvårar kommunikationen), oenighet om sjukrollen, arbetsförmåga, arbetsvilja, livsprioriteringar, etc utlöser en administrationsorienterad strategi. Handläggarna agerar antingen som byråkrater eller samordnare, särskilt om invandraren avviker mycket från vad som uppfattas som idealklienten.

När det gäller det kulturella filtret har handläggarna frihet "discretionary power". Om man inte uttrycker sig på ett kulturellt kompetent sätt kan man uppfattas som tvivelaktig, och handläggaren tillämpar en byråkratisk strategi. Det framkommer inte i avhandlingen om det kulturella filtret fungerar olika för olika invandrargrupper, t ex om invandraren är blond polack eller svart muslim. En hypotes som författaren lägger fram, utifrån de svårigheter handläggarna stöter på i arbetet med invandrarklienter, är: ju fler invandrare, desto fler komplicerade ärenden, frustrerande möten och desto mer problematiska upplevs invandrarärendena generellt. Men man kan ju tänka sig att det förhåller sig tvärt om: ju fler invandrarärenden, desto bättre kunskap om deras villkor och bättre förmåga att hand-

skas med "kritiska händelser" vilket bidrar till en mer nyanserad bild av invandrarärendena?

Utgångspunkten för *maktsamspelsanalysen* är att makt är ett relationellt fenomen som bygger på dominerande kollektiva föreställningar och den maktfördelning som råder inom den arena där parterna möts. Det organisationsteoretiska välfärdsbyråkratiperspektivet, som innebär att endast vissa aspekter av klientens situation kan behandlas, medför att handläggaren har ett övertag. De bidrag och den service som en organisation erbjuder förutsätter att individen först konstrueras som klient. Vissa möjligheter finns dock för klienten att kunna påverka eftersom handläggaren är beroende av klientens medverkan i ärendehandläggningen. Många klienter anser att de blir opersonligt bemötta, att de inte bemöts som individer utan som fall och ärenden.

Två aspekter är viktiga för hur maktsamspelet förlöper: uppfattas klienten som arbetsvillig eller ej och kan ärendet enligt handläggarens uppfattning handläggas som ett generellt ärende eller är det ett "specifik" invandrarärende. Alla som uppfattas som arbetsovilliga ter sig som problematiska från handläggarens utgångspunkt. En intressant iakttagelse i denna analys av maktsamspelet är att invandrarklienternas bristande kunskaper i svenska och lägre kulturella kompetens försvårar deras möjligheter att mobilisera maktresurser – men samtidigt så kan dessa brister också fungera som verktyg i att *motstå* den disciplinering som varje klient utsätts för i mötet med välfärdsbyråkratin.

I den sista artikeln ställs frågan: Varför uppfattas vissa mötessituationer med invandrarklienter som problematiska för handläggarna medan andra framstår som oproblematiska? Syftet är att nå fram till en mer generell sociologisk tolkning av de komplexa sociala processer som uppstår i mötet mellan invandrare och försäkringskassan (expertsystem) . En rad intressanta begrepp används på ett kreativt sätt och begreppsparet Gemeinschaft – Gesellschaft tas som utgångspunkt. Tola B Jonsson noterar som Johan Asplund föreslagit att det råder en dialektisk relation mellan begreppen. I Gemeinschaft finns inslag av Gesellschaft och tvärtom. Dessa två begrepp relateras till Anthony Giddens teori om modernitet och framförallt till begreppen *"tillit"* och *"trovärdighet"*, "facework-faceless communication" som han använder för att förstå mötet mellan lekmannen och expertsystemet.

Utifrån den här teoretiska ramen undersöks tre idealtypiska mötessituationer: mötet med den ideala människan, den traditionella människan och kosmopoliten. Den ideala människan (dvs den om systemet välinformerade svensken) har lättare att känna tillit till ett modernt expertsystem och agera trovärdigt gentemot experten, vilket den traditionella människan inte kan eftersom han eller hon inte uppfattar relationens dubbla karaktär, dvs inte uppfattar att handläggaren är en representant för ett expertsystem och inte bara är en hygglig eller besvärlig person. Den

traditionella människan för vilken invandraren ses som en representant, sätter sin tillit till personen och inte till systemet vilket bidrar till att trovärdigheten mellan parterna rubbas. Kosmopoliten däremot kan anpassa sig till olika system och framstår därigenom som trovärdig i handläggarens ögon och oproblematisk att möta. Försäkringskassan ses i detta sammanhang som en aspekt av moderniteten.

Ett begrepp som lanseras i detta sammanhang är "universal diversity"; vid sidan om kulturella skillnader försöker detta begrepp fånga in en rad sociologiska variabler som t ex kön, klass, religiös tillhörighet, sexuell läggning. Poängen, som författaren ser det, är att man ska få en sociologisk snarare än kulturaliserad förståelse av komplexiteten i mötet mellan handläggare och invandrarklient. I och med att vi inte får veta något om invandrarklienternas bakgrund (sjukdomsproblem, utbildning, arbetslivserfarenheter, etc) blir det problematiskt att bedöma de tre idealtypernas rimlighet. Har de fog för sig i empirin eller bekräftar de våra fördomar, bilder och föreställningar av invandrarna som jobbiga. I det senare fallet underbyggs ett kulturaliserat snarare än sociologiskt perspektiv.

Mina kritiska synpunkter gäller således i hög grad hur det empiriska materialet hanterats och sättet att dra generella slutsatser av detta. Det finns få citat både från handläggare och invandrare, nästan inga sociologiska individdata, sparsmakad sekundärinformation om organisationens arbetsvillkor. Kvar blir själva mötet (och intervjuer med handläggare) som underlag. Även om man kan hålla med Tola B Jonsson – och Erving Goffman – om att mötet förtjänar ett självständigt studium, så kvarstår frågan hur långt det räcker för att dra generella slutsatser om handlingsstrategier, dessas bakomliggande argument och varför vissa invandrare uppfattas som problematiska.

Samtidigt måste också förtjänsterna med avhandlingen framhållas. De teoretiska resonemangen är i allmänhet kreativa och väl anpassade till det som är studieobjektet. Avhandlingens styrka ligger i den begreppsgenererande ambitionen. Den kännetecknas av vad Strauss kallar "theoretical sensitivity" – teorin känns aldrig som ornament eller självändamål. Mötet, klientrelationen, strategierna, maktsamspelet analyseras på eller i varje fall knyts till flera nivåer. Vi har fått en bild av hur man kan tolka och förstå en så "trivial" sak som ett möte i ett vidare sociologiskt perspektiv. I mötet återspeglas, i kondenserad form, viktiga avlagringar från den sociala strukturen och de kulturella värdemönstren.

Genom sin avhandling har Tola B Jonsson kunnat visa på de sociala handlingsmönster och mekanismer som i praktiken är ganska osynliga för mötets aktörer. Genom att systematisera och namnge dessa mönster och mekanismer har mötets karaktär, dess dilemman och möjligheter blivit klarare för oss. Viktiga aspekter av invandrarnas komplexa verklighet i spänningen mellan tradition och modernitet, lekmannens omedelbarhet och expertsystemens abstrakta distansering har därmed

ringats in. Därtill är detta är en kunskap som aktörerna i sammanhanget bör kunna ha nytta av: dels för att utveckla organisationens verksamhet, dels för att lösa klienternas problem.

RAFAEL LINDQVIST
Umeå universitet
Fakultetsopponent

Medikalisering, professionalisering och hälsa

Rafael Lindqvist, r ed. *Medikalisering, pr ofessionalisering och hälsa Ett sociologiskt perspektiv* . Lund: Studentlitteratur 1997.

Enligt min mening ligger det en hel del i det resonemang som inleder Mikael Carlhedens intressanta avhandling om Habermas samhällsteoretiska diskurs: "Sociologin har blivit 'tråkig'. Den har inte längre något intressant att säga om vår tid och begåvade studenter söker sig till andra ämnen.[...] I huvudsak har sociologin blivit 'en hjälpvetenskap i förvaltningens tjänst', 'en planeringsvetenskap', en 'utrednings-sociologi'. Den har i hög grad reducerats till 'socialstatistik'. Bakgrunden till dessa olika begrepp är densamma, nämligen uppfattningen att sociologin reducerat sig själv till en administrativ socialteknologi" (Carlheden 1996:17). Både internationell och inhemsk medicinsk sociologi har bl a genom dess närhet till starka professionella och välfärdsstatliga intressen alltid riskerat att reduceras till just en hjälpvetenskap i hälso- och sjukvårdsadministrationens tjänst. Den intrikata balansgången mellan "sociology of" och "sociology in medicine" har alltid varit närvarande. Redan i den första svenska läroboken i medicinsk sociologi av Boalt & Jonsson diskuteras faktiskt frågeställningen. Man hänvisar till Robert Straus klassiska artikel från 1957 där problematiken formulerades första gången och som därefter varit aktuell även inom den hittills relativt begränsade svenska forskningen på området (Boalt & Jonsson 1961:15ff; se även DSF 1985, Lundberg & Vågerö 1988, Richt 1989 och Svensson 1993). Den bok som Umeå-sociologen Rafael Lindqvist nyligen redigerat – och som huvudsakligen består av utvidgade seminarieuppsatser från en doktorandkurs i medicinsk sociologi – indikerar dock framväxten av en forskning med tillräcklig bredd för att kunna deklarera:

> Det vi är intr esserade av är det som ofta br ukar benämnas 'sociology of medicine', dvs ett studium av hälso- och sjukvår dsproblem i ett utifrånperspektiv med samhällsvetenskapliga teorier och begr epp snarare än 'sociology in medicine' dvs hur samhällsvetenskapen kan belysa pr oblem och forskningsbehov som upplevs av personalgr upper inom vården själv (Lindqvist 1997:14).

Boken spänner över ett brett register av perspektiv och frågeställningar. Det bådar gott för framtida svensk medicinsk sociologi, som nu tagit ytterligare ett steg mot mindre "tråkighet" och vidgad samhällsvetenskaplig relevans. Det tema som valts för att binda samman antologins bidrag är *medikalisering* – ett tema som dock slår igenom med olika styrka och relevans i de olika kapitlen. Mest fruktbart blir det kanske i redaktörens eget kapitel med rubriken "medikalisering och välfärdsstat":

> När sjuk- och olycksfallsförsäkringar började införas, blev det läkarkår ens uppgift att bedöma vem som fick och inte fick vara frånvarande från arbetet p g a ohälsa. Potentiella konflikter angående arbetsnär varo och arbetsdisciplin i vid mening transfor merades på detta sätt till medicinska frågor . Men medikaliseringen har historiskt sett också inr ymt tydliga sociala vär deringar angående manligt och kvinnligt, över- och under ordning (Lindqvist 1997:51).

Av Lindqvists presentation av detta centrala begrepp inom medicinsk sociologi framgår att debatten växte fram under 1970-talet, dvs under den tid då välfärdsstatens expansion på många håll uppfattades som en nära nog ofrånkomlig och irreversibel process i västerländska industrikapitalistiska samhällen. Välfärdsstaten och dess professioner uppfattades som en allt mer genomträngande faktor i människors vardag. De hot som begreppet medikalisering stod för i sammanhanget var, enligt de samhällsvetare som tog upp temat, riskerna med ett okontrollerat expertvälde och dess förmenta objektivitet/värderingsfrihet, en social övervakning där avvikelser från "vetenskapliga" normer åtgärdas med klinisk obönhörlighet och inte minst avpolitisering av samhälleliga konflikter.

Det är viktigt att bli påmind om denna kritik av expertifiering och övertro på vetenskapligt-rationella lösningar i välfärdsstatens hägn, men frågan inställer sig om inte medikaliseringen nu överflyglas av en genomträngande *ekonomisering* av socialpolitiskt tänkande och handlande. Finns det någon som idag kan blir tagen på allvar i socialpolitiska debatter, utan att acceptera kostnadseffektivitet, konkurrenskraft och produktivitetsutveckling som bindande restriktioner? Vi bör fortsatt vara observanta på det medicinska-naturvetenskapliga tänkandets negativa effekter på begreppslig nivå, på interaktionsnivå och på institutionell nivå (vilket diskuteras i antologin), men medikalisering och välfärdsstatlig expansion har trots allt, vilket Lindqvist mycket riktigt påpekar, varit "sammanflätande tendenser som underbyggt varandras expansion" (Lindqvist 1997:39). När neoklassiska ekonomer använder marknaden som mall för att bedöma välfärdssystemens samhälleliga roll är de tvärtom vanligen starkt kritiska till välfärdsstatens expansion, oftast pekar analyserna mot behov av att betydligt minska den offentliga välfärdssektorn. Den neoklassiska ekonomismen verkar bära på ett annat slag av "professionellt pro-

jekt" (se vidare Hugemark 1994), än den medikalisering som främst burits av läkarkåren och som, note bene, trots allt huvudsakligen skett i hägnet av efterkrigstidens socialpolitiska mobilisering. Jag efterlyser inte en annan bok och ett annat forskningstema av Lindqvist och hans medförfattare, men antologin väcker hos mig ett behov av att placera in medikaliseringstemat i det aktuella socialpolitiska sammanhanget. Professionsociologin borde kanske göra en distinktion mellan den professionalisering *"inom"* välfärdsstaten, som bl a förknippats med fenomenet medikalisering och den typ av professionalisering *"över"* välfärdsstatlig socialpolitik, som bl a neoklassiska ekonomer för närvarande synes vara inbegripna i.

Antologin får genom Rafael Lindqvists inledande kapitel, "Vad är medicinsk sociologi?", karaktären av en introducerande lärobok i ämnet. Läsaren får en exposé över främst den anglo-amerikanska medicinska sociologins utveckling: *Från* det under 1950-talet inledande Parsonianska intresset för "sjukdom och sjukroll i konsensusperspektiv" *till* nuvarande inriktningar "mot postmodern medicinsk sociologi". Sett i det längre perspektivet är det både oroande och förlösande med den bild av pluralism som framträder.

Risken med utvecklingen mot alltfler alternativa perspektiv är naturligtvis att sociologin hamnar i en eklektisk, relativistisk och icke-kumulativ situation. Var och en sysslar med "sitt" på en pluralistisk forskningsmarknad, där mer eller mindre esoteriska subspecialiteter riskerar att drunkna i dånet från mer etablerade, bättre finansierade och mer vetenskapligt homogena discipliner (läs medicin och hälsoekonomi). Lindqvists introduktionskapitel pekar hän mot en sådan perspektivbunden och fragmenterad sociologi, som riskerar att bli till vad man kanske kan kalla "smörgåsbords-sociologi".

> ...Det vi försökt att för medla är vilka gr undläggande antaganden som för ekommer inom respektive perspektiv; vilka frågeställningar som r eses; vilka begrepp som används och vilken typ av svar som lever eras. Man kan här ta sin utgångspunkt antingen i social str uktur (klasstr uktur, patriarkat), mellanmänskliga pr ocesser som förekomsten av socialt stöd, sociala nätverk och en känsla av sammanhang eller samspelspr ocesserna i de mindre sammanhangen. Man kan också teckna br eda historiska förlopp om hur medicin och vår dinstitutioner allt mer inter venerat i våra liv. Vilket perspektiv som är bäst går inte att avgöra på något enkelt sätt. Det som syns viktigt är att stimulera till ökat teor etiskt intr esse för att från sociologiska utgångspunkter analysera vad som vanligtvis är medicinska frågeställningar (Lindqvist 1997:33).

Riskerna med en eventuell "smörgåsbords-sociologi" och dess *teoretiska* och perspektivistiska mångfald, känns dock för mig mindre akuta ju längre jag kommer i läsningen av de artiklar med presentation av egen forskning som ingår i antologin. Någonstans i *forskningspraktiken*, den sociologiska grundhållningen och

möjligen den empiriska verkligheten finns måhända fler gemensamma nämnare dolda, än vad man kan få intryck av genom internationellt orienterade översikter? Förutom Rafael Lindqvists två inledande kapitel, vilka redan kommenterats, ingår följande bidrag i antologin.

Kapitel 3 av Lars Evertsson handlar om den svenska sjuksköterskekårens val av fackliga och professionella strategier. Här anläggs ett historiskt perspektiv som sträcker sig fram till den professionsteoretiskt betydelsefulla händelse som 1977-års högskolereform innebar i och med att yrket då "forskningsanknöts". Jag är inte säker på att alla omvårdnadsforskande sjuksköterskor gillar perspektivet, men å andra sidan får vi här ett bidrag som rör sig utefter "sociology of medicine" traditionen och in i en analys av den svenska socialpolitiska modellen och som anlägger sociologiska perspektiv på arbetsmarknaden för ett viktigt kvinnoyrke.

Kapitel 4 av Rafael Lindqvist utgörs av någonting så ovanligt som en studie av socialpsykologin kring vad som händer och inte händer när professionella yrkeskategorier begår misstag inom vården. Detta är ett minerat område. Lindqvist skriver lågmält och är klar över att det är en komplicerad verksamhet med många osäkerheter som studeras. Genom 36 intervjuer med läkare och sjuksköterskor i chefsställning lyckas han glänta på dörren. Genom att undvika att dundra på i ett förenklande "sociology of medicine" perspektiv kan Lindqvist ge en belysning av oro, dubier, trösklar och självklarheter i personalens föreställningsvärd.

Kapitel 5 av Mikael Nordenmark anlägger ett socialpsykologiskt perspektiv på arbetslöshet. Här ges en introduktion till forskning på området. De ekonomiska studier som fokuserar på "sökintensitet" ter sig ganska mekanistiska – och jag skulle vilja säga repressiva – efter Nordenmarks diskussion av hur de sociala konsekvenserna av arbetslöshet varierar med vilken kategori av arbetslösa det gäller.

I kapitel 6 behandlar Owe Grape och Rafael Lindqvist förtidspensioneringens dynamik. Även här får man en introduktion till skillnaden mellan ekonomistiska perspektiv (attraktionsmodellen som antar att rationella individer tenderar att välja förtidspension när bidragsnivån närmar sig löneinkomsterna) och mer sammansatta perspektiv. Här är också medikaliseringsproblematiken relevant, eftersom processen kring långtidssjukskrivning och förtidspensionering ligger inbäddad i en komplicerat institutionellt struktur. Den "uppstramning" av grunderna för förtidspensionering som successivt skett sedan 1991, minskar måhända medikaliseringen i traditionell mening, eftersom endast strikta medicinska skäl nu får användas –å andra sidan kanske läkarna känner sig tvingade att tänja på själva de medicinska diagnoserna, för att lätta på försäkringskassepersonalens och främst patientens många gånger pressade situation?

Kapitel 7 av Nils Eriksson har en kunskapssociologisk prägel och handlar om det svårfångade syndrom som oegentligt givits samlingsbeteckningen elöverkäns-

lighet. Författaren ansluter sig till grundperspektivet hos en av Socialstyrelsen tillsatt expertgrupp och påpekar att det i dagsläget inte finns stöd för att de symtom som rapporteras skulle förklaras av exponering för elektriska eller magnetiska fält. Här framförs tolkningen att det skulle handla om "ett somatiseringssyndrom där även yttre faktorer är av betydelse". Det skulle i detta sammanhang varit intressant med en koppling till medikaliseringstemat: Står vi inför en slags "auto-medikalisering" hos grupper av människor i specifika livssituationer (Eriksson tonar ner konstitutionella-individuella faktorer) och i sådana fall hur, varför och med vilka individuella och samhälleliga följdverkningar?

Det avslutande kapitlet av Carita Berg handlar om ett nytt område för samhällsvetenskaplig analys, nämligen människokroppens sociala, historiska och kulturella aspekter. Medikalisering, men också vad Berg med en anglicism benämner hälsofiering, är naturligtvis relevant här. Professioner, massmedia och andra sociala krafter uppmanar oss att "skriva in" betydelser och laddningar på våra kroppar. Genom att också postmoderna perspektiv dras in i bilden kan kapitlet ses som en föraning om de ansatser som kanske tillväxer i styrka även inom svensk sociologi. För egen del var min spontana reaktion att temat kanske snarare motverkar sociologins tråkighet, än ökar dess samhällsrelevans. När resonemanget kommer in på omsorgsarbete, inser jag dock att min sociologiska fantasi kanske stelnat. Det är naturligtvis i hög grad "samhällsrelevant" att, som exempelvis den norske sociologen Lise Widding-Isaksen (åberopad av Berg), konstatera att "ju mer kroppsnära ett arbete är, desto lägre status får det." En randanmärkning kring de postmoderna perspektiven blir för min del dock, att jag inte riktigt begriper när det är själva sociologin som är postmodern och/eller när också själva samhället uppfattas som postmodernt. Här behövs tydligare distinktioner mellan tolkningsperspektiv och text.

Antologin visar att det finns en intressant och brett arbetande kohort doktorander i Umeå som arbetar med medicinsk sociologi i vid mening. Det kan vara värt att erinra om att den svenska medicinska sociologin har 36 år på nacken. Den första läroboken i ämnet publicerades av Boalt & Jonsson 1961 och i förordet skriver man att "Svenskt empiriskt material är tunnsått på många av de områden vi velat behandla". Den teoretiska referensramen gör ett hemsnickrat och tidstypiskt intryck där normer, normintegration och roller står i fokus. Begreppet professionalism nämns inte, trots att en internationell diskurs om detta etablerades kring 1910-talet (Freidson 1994:2). Medikalisering var inte begreppsligjort, makro-perspektiv frånvarande och man uppehåller sig en hel del kring formella beskrivningar av vad man kallar "sjukhussamhället" med hjälp av befintlig statistik. Som en uppmuntran till oss sociologer – det går trots allt framåt både teoretiskt och empiriskt, vilket den föreliggande antologin är ett exempel på – kan jag inte låta bli att

illustrera hur svenska sociologer resonerade för 36 år sedan om den sociala strukturen i sjukhussamhället (strax innan man i boken ger ett sammandrag av passager ur en amerikansk human-relation influerad studie av *The Give and Take in Hospitals* av Burling & Lentz & Wilson från 1956):

> Läkaryrket åtnjuter ett mycket högt anseende i USA och drar till sig ett intellektuellt sär deles väl rustat ur val av studenter. Framgångsrika studier i medicin för utsätter inte bara intelligens utan även karaktär (Boalt & Jonsson 1961:121).

ROLF Å GUST AFSSON
Mälardalens högskola, Eskilstuna

Referenser

Boalt, G & Jonsson, E. (1961) *Sociologi och sjukdom* . Stockholm: Natur och Kultur .
Carlheden, M. (1996) *Det andra moderna Om Jurgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen om det moderna.* Göteborg: Daidalos.
DSF (1985) *Att forska om hälsa och vår d -Rapport från initiativgr uppen för hälso- och sjukvår dsforskning.* Stockholm: Delegationen för social forskning.
Freidson, E. (1994) *Professionalism Reborn Theory Prophecy and Policy* . Chicago: The University of Chicago Press.
Hugemark, A. (1994) *Den fängslande marknaden Ekonomiska exper ter om välfär dsstaten.* Lund: Arkiv.
Lundberg, O. & Vågerö, D. (1988) "En svensk sociologi på medicinens område *", Sociologisk Forskning* 25 (1):47–62.
Richt, B. (1989) "Medicin sociologi eller sociologisk medicin?" *Sociologisk Forskning* 26 (1):85–102.
Svensson, R. (1993) *Samhälle, medicin, vår d. En intr oduktion till medicinsk sociologi* . Lund: Studentlitteratur .

Practical Sociology

Christopher Br yant, *Practical Sociology .Post-empiricism and the Reconstr uction of Theor y and Application* . Cambridge: Polity Pr ess 1995.

"Detta är en optimistisk bok om sociologins möjligheter och kanske just därför omodern" (s 1) – så inleder Bryant sin bok om sociologin som samhällsvetenskaplig disciplin. Alltsedan Gouldner år 1970 publicerade sin bok *The Coming Crisis of Western Sociology* har *ett* återkommande tema i det som skrivits om sociologin som vetenskaplig disciplin varit, att den är i kris – som vetenskap förmår den inte leva upp till legitima krav på vetenskaplighet, den håller inte vad den lovar, det vill säga den levererar inte koherent, solid teoretisk-praktisk kunskap om samhälle, människa, socialt liv och social verklighet, och den sociologiska kunskapen används sällan som utgångspunkt och underlag för handling, reformer. Sociologins värde för praktisk tillämpning är ytterst begränsat. Mer sällan har man talat om dess möjligheter. Uppfattningen om sociologin som en disciplin i kris fick förstärkt intensitet genom att diskussionen härom under det senaste decenniet kom att föras med postmodernistiska förtecken.

Bryant hävdar i sin bok att sociologin idag inte är i kris; den är tvärtom en vetenskaplig disciplin, en i vetenskaplig mening rationell verksamhet med praktiskt värde. Den kunskap som sociologin genererar är användbar i dagens verklighet. Detta bland annat tack vare genomförandet av:

- en konstruktiv kritik av den tidiga sociologins (förutom 1800-talsklassikerna också 1940-, 50- och 60-talets sociologi) teori- och begreppsramar och dess vetenskapsuppfattning;
- ett omsorgsfullt och grundligt teoretiskt vidareutvecklingsarbete om hur samhälle och socialt liv konstitueras och är konstituerat, till stor del utfört inom ramen för struktur - handlingsproblematiken; samt
- den reflexiva tillägnelse av den metateoretiska och vetenskapsteoretiska diskursen – från Descartes och grundläggningstanken till postempiricismen – som är kännetecknande för många av sociologins företrädare idag.

Bryants ståndpunkt är att även om en hel del rekonstruktions- och vidareutvecklingsarbete återstår, så kan man idag skönja både konturer av och innehåll i en praktiskt användbar sociologi och samhällsvetenskap – "a social science that works" (s 2) Hans syfte är att visa på vägar för detta arbete samt på användbara modeller för tillämpning av sociologisk/samhällsvetenskaplig kunskap.

Boken innehåller sex kapitel. Efter ett inledande kapitel som översiktligt tar upp teori- och begreppsbildning i sociologin och relaterar det till den pågående metateoretiska diskursen, följer tre mer analyserande kapitel om begrepp och begreppsbildning, om samhällets konstituering (structure - agency) samt om värden och värderingars roll i samhällsvetenskapen. Därefter beskrivs och diskuteras olika modeller för tillämpad sociologi varpå följer ett avslutande kapitel med slutsatser och försök till positionering.

I det inledande kapitlet presenteras kortfattat den syn på begrepps- och teoribildning som var karakteristisk för amerikansk sociologi på 1940-, 50- och 60-talen (med kända företrädare som Parsons, Merton, Lazarsfeld, Stinchcombe m fl), och som blev oerhört inflytelserik. "No study can become scientific until it provides itself with a suitable technical nomenclature,whose every term has a single definite meaning,universally accepted" (s. 4, Bryant citerar här Merton och Lazarsfeld, 1954:24). Denna syn på begrepps- och teoribildning var kopplad till en positivistisk-empiricistisk vetenskapsuppfattning, idealet var naturvetenskapen (såsom man tänkte sig den) och målet ett enhetligt, entydigt och universellt giltigt begreppssystem för sociologin, som skulle möjliggöra deduktion av hypoteser för empirisk prövning samt en kumulativ kunskapsuppbyggnad, vars centrala innehåll var empiriskt underbyggda (verifierade/ännu ej falsifierade) generaliseringar om lagbundenheter (invarianser) i den sociala verkligheten.

Som alla vet lyckades man inte förverkliga detta mål. En viktig orsak till detta är att denna syn på begrepps-och teoribildning var kopplad till en vetenskapsuppfattning vars premisser på goda grunder kan ifrågasättas. Så har också skett i den kuhnianska och postkuhnianska metateoretiska diskursen. Trots detta lever det positivistisk-empiricistiska paradigmet kvar som en ganska vital tradition i både amerikansk och europeisk sociologi.

Den lingvistiska vändningen inom metateori och teori innebar en kraftfull utmaning av detta paradigm, bl.a. för att den på ett välargumenterat sätt visar på varför ett entydigt, universellt begreppssystem för sociologin, skapat av forskare – i en tänkt extern relation till verkligheten och dess objekt – för att läggas på denna verklighet, är en omöjlighet. Den sociala verkligheten är i ett mycket grundläggande avseende språkligt konstituerad och människor agerar i en verklighet som de uppfattar/tolkar/orienterar sig i genom den begreppsvärld deras språk är bärare av. Samhällsvetare/sociologer som tagit till sig den lingvistiska vändningen, inser, för att låna en enkel formulering av Giddens, att "Language use is embedded in the concrete activities of everyday life and is in some sense partly constitutive of those activities" (Giddens 1984: xvi).

Tillsammans med insikten att förhållandet mellan sociologin och dess objekt är dubbelt hermeneutiskt (Giddens, 1984: xxxv, 284, 374) innebär således den ling-

vistiska vändningen en ny metateoretisk utgångspunkt som är oförenlig med det gamla positivistisk-empirisctiska paradigmet. Det är inte längre möjligt att hålla sig till dess begränsade syn på begrepps- och teoribildning, på möjligheterna att generalisera, på en kumulativ kunskapsuppbyggnad, och det är inte heller längre möjligt att begreppslägga och teoretisera om samhälle och socialt liv på samma sätt. Möjligheten att använda och praktiskt tillämpa sociologisk kunskap som bygger på begreppsligt otillräckliga teorier och/eller bristfällig metateori blir mycket begränsade. Den sociala ingenjörskonsten, senare kompletterad med upplysningsmodellen (Bryant, kap 5), har i det långa loppet visat sig ha påtagliga brister som modeller för tillämpad samhällsvetenskap.

Grundläggningstanken innebär "övertygelsen att det finns eller måste finnas en permanent, överhistorisk matris eller ram som vi i sista hand kan åberopa för att fastställa rationalitetens, kunskapens, sanningens, verklighetens, godhetens eller rättvisans natur" (citat från Bernstein 1983: 26). Metateoretisk objektivism hör nära samman med föreställningen att det finns en fast grund för kunskap. Kritiken av grundläggningstanken (anti-foundationalism) innebär en andra kraftig utmaning av den positivistisk-empiricistiska vetenskapsuppfattningen – den vänder sig emot själva den historisk sett mycket gamla epistemologiska kärnan i sociologi såväl som i filosofi.

Hos Comte och Durkheim, Parsons och Merton, i logisk positivism, inom den marxistiska såväl som den hermeneutiska traditionen och andra skolbildningar – överallt finner man vid en tillbakablick detta sökande efter och/eller denna övertygelse om den fasta grunden för kunskap och sanning.

Det som så tydligt skiljer dagens (1990-talets) sociologi från 1940- till 60-talens förhärskande paradigm (positivism, empiricism, strukturfunktionalism) *och från* den därefter följande striden mellan olika skolbildningar är just det utbredda och välargumenterade tvivlet på att en sådan fast grund existerar. Kärnan i den metateoretiska diskursens epistemologiska dimension från Kuhn till postempiricism har handlat om detta. Av de många olika responser som finns på denna kritiska diskurs väljer Bryant att ansluta sig Rortys pragmatism: den erkänner att det inte finns vare sig obestridliga sanningar eller ett enda enhetligt-universellt metaspråk och argumenterar samtidigt för att detta inte behöver leda till inkommensurabilitet respektive total relativism. Det är möjligt att genomföra analyser inom olika referensramar (diskurser), som alla kan motiveras och berättigas, och det är möjligt att utveckla meningsfulla samtal ("conversations") mellan företrädare för olika diskurser. Den pragmatiska ståndpunkten fungerar också bra tillsammans med de interaktiva dialogmodeller för tillämpad samhällsvetenskap som utvecklats de senaste decennierna.

Sammantaget har den lingvistiska vändningen och kritiken av grundläggnings-

tanken lett fram till vad Bryant, med referens till Mary Hesse, kallar en post-empiricistisk sociologi, som anvisar och utvecklar nya sätt att begreppslägga och teoretisera om samhälle och socialt liv, nya sätt att förhålla sig till kunskaps- och sanningsbegreppet, till den etisk-moraliska dimensionen i samhällsvetenskaplig verksamhet, och som pekar i riktning mot interaktiva (dialog-)modeller för praktisk tillämpning.

På grund av den ständigt närvarande kopplingen mellan metateori och teori (all analys, oavsett dess specifika inriktning och objekt, förutsätter såväl ontologiska som epistemologiska och teoretiska antaganden om objektet) föreslår Bryant att man mer systematiskt börjar använda begreppet diskurs som inrymmer såväl en metateoretisk som en teoretisk dimension. Post-empiricistisk sociologi bör förstås som en uppsättning sinsemellan olika men kommunicerbara diskurser, möjliga att använda/tillämpa i många sammanhang i dagens verklighet. Häri ligger dess möjlighet.

I ett välskrivet kapitel om begrepp och begreppsbildning tar Bryant upp väsentliga delar av begreppsbildningens historia i sociologi/samhällsvetenskap, hela tiden med koppling till dess metateoretiska dimension. Parsons, Hempel, Weber, Schutz, Blumer, Glaser-Strauss, Kuhn, Foucault, Oppenheim och Sartori (medarbetare i Committee on Conceptual and Terminological Analysis, COCTA), Barnes och Pawson – båda Mary Hesse-inspirerade – m fl passerar revy i en informativ redogörelse som är på en gång beskrivande, analyserande och jämförande.

Inom ramen för den positivistisk-empiricistiska diskursen strävade man ju efter ett enda enhetligt begreppssystem (se ovan). Mertons, Parsons´och andras ansträngningar i den vägen återupprepar sig på 1970- och 80-talen, dels som viktig programpunkt på symposier dels i texter som t ex Sartoris *Social Science Concepts*. År 1990 "...history repeats itself when Wallace urged the American Sociological Association to address the standardization of concepts (s 19). Med den lingvistiska vändningen och kritiken av grundläggningstanken utvecklades en annan metateoretisk diskurs (se ovan).

Så står striden och diskussionen mellan "rekonstruktionister", som kopplar samman vetenskaplighet med begreppslig standardisering, och vilkas mål är det enhetliga, universellt giltiga begreppssystemet, och "ifrågasättare" (contestabilists), vilka utgår från grundantaganden som ryms inom ramen för den lingvistiska vändningen och kritiken av grundläggningstanken. Följaktligen accepterar de den begreppsliga mångfald och variation som är kännetecknande för samtida sociologi/samhällsvetenskap som ofrånkomlig och nödvändig.

Det egentliga problemet ligger snarare i *hur* man skall handskas med denna begreppsliga mångfald som man möter både i sociala ontologier (abstrakta begrepps-

system), t ex Giddens struktureringsteori, Bhaskars TMSA-modell eller i Layders teori om sociala domäner (Layder 1997), och i mer begränsade empiriskt underbyggda teorier som försöker säga oss något om specifika objekt och förhållanden i den konkreta verkligheten. Sådana teorier kan handla om hur könsrelationer fungerar i en specifik kontext, om hur konflikter uppkommer och hur de hanteras på en arbetsplats, om hur aktörer agerar och varför de agerar som de gör i en specifik beslutsprocess lokaliserad till en viss kontext, osv.

Den begreppsliga och diskursiva mångfald som vi på goda grunder bör acceptera *kan* bli problematisk i analyser, i jämförelser mellan olika analyser och forskningsresultat samt i kommunikationen mellan forskare. ur skall vi hantera det? Problemet är inte löst och inte heller Bryant har någon enkel ochentydig lösning. "What are we to do about conceptual variations in the social sciences? My proposal is simple to state but difficult to execute. We eschew unnecessary conceptual variations and we endorse the rest" (s 55) Men tyvärr förs ingen diskussion om kriterier som kan användas för att identifiera de onödiga begreppen. Dock framkastas tanken om *kommunicerbarhet* och *goda skäl.* Om vi kan ge goda skäl (vad som är goda skäl diskuteras ej) för begrepp vi behåller/gör oss av med/nyskapar, och slår vakt om kommunicerbarheten mellan diskurser blir och förblir den begreppsliga mångfalden ett hanterbart problem.

Bryant tar därefter upp teoretiserande i anslutning till struktur-handlingsproblematiken och fokuserar på den diskurs om mikro-makro, struktur-handling fr o m 1970-talet och framåt, som försöker vidareutveckla den teoretiska förståelsen av hur samhälle och socialt liv konstitueras. Han låter denna diskurs representeras av Elias, Bourdieu,Habermas, Bhaskar och Giddens, vilka Bryant (utan argumentation) bedömer som de mest inflytelserika. Bryant beklagar i en not (not 2, s 65) att Layders bok *Understanding Social Theory* (1994) publicerades för sent för att att han skulle ha möjlighet att relatera sin framställning och integrera delar av dess innehåll. Jag är benägen att instämma i detta beklagande. Den översiktliga presentationen av viktiga begrepp hos de fem utvalda teoretikerna är i och för sig godtagbar, även om den ibland blir alltför kortfattad för att ge en rättvisande bild (gäller t ex Habermas). Men framför allt saknar man en tydlig tankeram att relatera beskrivning, analys, jämförelser och kritik till. Framställningen tenderar därför hela tiden åt det fragmentariska och ostrukturerade. De jämförande respektive kritiska kommentarerna är kortfattade och ofta otydliga. Så utmynnar t ex en gansla löslig kommentar till habitusbegreppet i "The concept remains too obscure, however, for widespread use by social researchers, but not obscure enough to deter social theorists" (s 75). Ett resonemang om i vilka avseenden Bourdieus teori är begreppsligt otillräcklig – t ex vad gäller det handlande subjektet – hade givit mer. Och mig veterligt används Bourdieus begreppsapparat ganska flitigt i empiriskt

underbyggd forskning – förutom av honom själv förstås, också inom många av sociologins och pedagogikens forskningsområden i skandinavisk samhällsvetenskap. Samma slags otydlighet och otillräcklighet präglar den kritiska kommentaren till Giddens struktureringsteori (s 95–96) och till vissa delar av Habermas teori (s 76–80).

Genomgången av Bhaskars TMSA-modell – som författaren finner vara den mest fruktbara – är mer fullständig och sammanhängande. Dock borde tydligare ha betonats hur Bhaskars ontologiska antaganden om verkligheten som stratifierad i nivåer med relativ autonomi men länkade till varandra ("ontologiskt djup") och det reellas nivå som konstituerad av objekt som bär på generativa (kausala) mekanismer, slår igenom i hans TMSA-modell, dels för att förtydliga själva framställningen av modellen och diskussionen av den, dels för att positionera den tydligare i förhållande till Giddens' struktureringsteori och de övriga. Några citat ur Bhaskars texter får belysa denna invändning:

"On the TMSA society and agents are *existentially interdependent* but *essentially distinct.* For while society exists only in virtue of human agency,and human agency (or being) always presupposes (and expresses) some or other definite social form, they cannot be reduced to or reconstructed from one another" (Bhaskar 1986:123–24).

"...it enables us to accept both the objective and the subjective aspects of social existence without illicitly conflating them." (ibid s 125).

"The importance of distinguishing, in the most categorical way, between human action and the social structure will now be apparent. For the properties possessed by social forms may be very different from those possessed by the individuals upon whose activity they depend... I want to distinguish sharply then between the genesis of human action, lying in the reasons, intentions and plans of human beings on the one hand; and the structures governing the reproduction and transformation of social activities on the other;... ." (Bhaskar 1993:79).

Bryant för också en kort diskussion om några metodologiska konsekvenser av Bhaskars ontologi. Påpekandet att det förblir oklart *vilken* empiri (av många möjliga) som kan utgöra belägg eller stöd för teoretiskt identifierade strukturer är inte svårt att skriva under på; påståendet att man i det vetenskapliga hantverket skulle hamna i en infinit regress i sökandet efter generativa mekanismer är dock illa underbyggt. Bryant ställer sig också tveksam till om verkligheten är stratifierad på det sätt Bhaskar antar att den är, utan att ge några tydliga skäl för detta (s 87). Denna diskussion hade vunnit på att relateras till en kortfattad men täckande framställning av de centrala idéerna i Bhaskars kritiska realism, och till receptioner av den, som också tar upp metodologiska konsekvenser (Andrew Sayer, Rom Harré, Keat & Urry). I sin nuvarande form kommer den med frågor och ifrågasät-

tanden men lämnar kvar många oavslutade trådar.

Eftersom begreppslig/diskursiv mångfald är ofrånkomlig i sociologin, bör man acceptera den också vad gäller structure-agencyproblematiken och fortlöpande kritiskt granska den. Bryant påpekar att tiden nu är mogen för en bok där man gör en systematisk jämförelse och bedömning av de olika bidragen till den teoretiska förståelsen av hur samhälle och socialt liv konstitueras och är konstituerat, och *på den grunden* vidareutvecklar denna.

Den boken har nu kommit, nämligen Layders teori om sociala domäner (Layder 1997). Teorin om sociala domäner bygger på en nivåontologi ("det ontologiska djupet") och vidareutvecklar tankar från *New Strategies of Social Research* (Layder 1993) och *Understanding Social Theory* (Layder 1994). Layder använder sig också av Scheff, Goffman, Habermas, Foucault, Giddens, m fl teoretiker. Den utgör ett steg framåt vad gäller den teoretiska förståelsen av den komplexa relationen mellan handling och struktur och tillför diskursen om agency-structure klarare konturer och ett rikare och mer konkret innehåll, utan att därför göra anspråk på slutgiltighet. Någon sådan kan inte finnas, eftersom teorins objekt är det sociala liv som utspelar sig i ett öppet system med en inneboende potential för transformation/rekonstituering.

Den roll värden och värderingar spelar i samhällsvetenskaplig verksamhet, i människors vardagsliv, i samhällets/det sociala livets konstituering (de är invävda i dessa processer), kräver att värden kan bedömas rationellt. Detta måste vara en del av samhällsvetenskapen. Många har funnit detta vara svårt eller omöjligt och menat att rationell bedömning av värden ligger utanför vetenskapens domän, till skillnad från bedömning av vad som är sant/falskt. En välskriven, intresseväckande och analyserande genomgång av Weber, Rawls, Habermas och några relevanta bidrag från feministisk teori (Harding, Cain, Longino) visar att så inte är fallet. Decisionismen är inte heller enda utvägen. Den samtida diskursen har på ett övertygande sätt visat på *möjligheten* att rationellt bedöma och motivera värden och moralnormers validitet i en interaktiv dialog vars innehåll är argumentation, övertalning, kompromiss, förhandling, tillmötesgående och sammanjämkning mellan autonoma deltagare i forskarsamhället. Det förutsätts inte att denna dialog alltid mynnar ut i konsensus (jfr Habermas).

Om man i forskarsamhället accepterar begreppslig/diskursiv mångfald som en oundviklig del av sin verksamhet, måste man också acceptera att olika slags analyser av social verklighet långt ifrån alltid kan reduceras till en enda. Det viktiga är att det kritiska samtalet ständigt pågår. Också berättigandet av sanningsanspråk förutsätter detta diskursiva moment. Det är denna realitetsanpassade och modifierade version av några av Habermas' centrala idéer som kan tänkas fungera i ett forskarsamhälle (och i en värld) som inrymmer så många olika positioner, kog-

nitiva respektive praktiskt-moraliska intressen, ideologier och tankevärldar.

Den sociala ingenjörskonsten (social engineering), senare kompletterad med upplysningsmodellen (enlightenment) visade sig i det långa loppet ha många brister som modell för tillämpad vetenskap. Ibland har det fungerat – lika ofta inte. Även om samhällsvetenskap/sociologi i viss mån har kunnat fungera som aktiv styrmekanism i beslut, samhällsplanering, åtgärder och reformer, finns ändå en tydlig besvikelse idag hos utövande sociologer över att den används så litet, och hos avnämare en besvikelse över dess begränsade användbarhet. De stora förhoppningar som en gång knöts till sociologin som vetenskap (så även i Sverige vid inrättandet av den första professuren i ämnet för femtio år sedan) har blivit betydligt mindre.

Som exempel på framgångsrik användning av social engineering nämner Bryant Durkheims bidrag till innehållet i lärarutbildningen i franska Tredje Republiken, Hawthorne-experimenten, verksamheten vid Bureau of Applied Social Research, som startade vid Columbia University år 1940, m m (s 125–26). Som exempel på framgångsrik användning av upplysningsmodellen nämner han Myrdals *An American Dilemma* samt den förmåga att påverka och förändra människors tänkesätt, praktiker, sociala positioner och självbild, som sociologiska analyser visat sig ha (s. 130). Ett tydligt fall är t ex forskningen om hur könsrelationer fungerar och konstitueras i samhället. I Sverige har ju mycket av den kunskapen byggts in i jämställdhetspolitiken. Jag tycker också man måste nämna samhällsvetenskapens/sociologins roll som aktiv styrmekanism i fokhemsbygget, och dess senare roll som granskare av fördelningsmönster i välfärdsstaten som ett svenskt exempel på en tillämpning som bär drag av både social engineering och upplysningsmodellen.

Kopplingen till positivistisk-empiricistisk vetenskapsteori (dock ger upplysningsmodellen utrymme för andra inriktningar, t ex hermeneutisk forskningstradition, social konstruktivism kritiska analyser), fokusering på förutsägelse och kontroll, uppfattningen av social verklighet som möjligt objekt för planering och styrning genom kunskap om dess grundläggande struktur och lagbundenheter samt av människor som objekt för styrning resp upplysning, är några bidragande orsaker till att modellerna inte fungerar tillfredsställande. De präglas dessutom av elitism. Även om upplysningsmodellen säger sig stå i alla medborgares tjänst, medan social engineering tydligare tjänar maktens intressen genom olika uppdragsgivare, så handlar det ändå om styrning resp upplysning av dem som ännu lever i fördomarnas och okunskapens mörker. Modellerna är utvecklade och används i samhällen som hyllar demokratiska värden, men de har grund och botten odemokratiska inslag. De innebär också att samhällsvetare verkar i en kontext som ständigt begränsar deras autonomi.

I USA utvecklades under 70- och 80-talen den s k *interaktiva modellen* för till-

lämpad samhällsvetenskap av bl a Carol Weiss i samarbete med Bucuvalas (s.136-42). Deras koncept bygger på omfattande kvantitativa analyser och även kvalitativa analyser av empiriskt material om *hur* tjänstemän och beslutsfattare inom alkohol-och missbruksvården och inom mentalhälsovården bedömer användbarheten av för dem relevant forskning. Det bygger vidare på analys av omfattande intervjuer med 100 forskare, vars forskning finansierats av berörda myndigheter/verksamheter samt med ledamöter av dessas forskningskommittéer. I stora drag är deras slutsatser:

- Beslutsfattare/tjänstemän förväntar sig av forskningen att få *teoretiska perspektiv och begreppsramar* som hjälper dem att definiera och bättre förstå vad de håller på med. Detta är lika viktigt el viktigare än empiriska data/resultat för implementering i olika slags åtgärder "...influencing opinion is where social science has most impact at all organizational levels and in all organizational settings" (s 138);
- Hinder för forskningens användbarhet är frfr allt beslutsfattares ovilja att använda forskningsresultat som inte stämmer med deras egna övertygelser/värderingar, organisationens ideologi/policy, beslutsfattandets politisk-ideologiska natur, forskarnas okänslighet inför avnämarnas yrkespraktik och dess realiteter samt inadekvat kommunikation;
- Brukarnas grundläggande tillit till forskning är framför allt kopplad till dess vetenskapliga kvalitet – den måste vara professionell.

Efter ytterligare forskning om hur beslutsprocesser egentligen går till bygger Weiss sin I-I-I-modell, vars centrala idé är att de positioner aktörer i en beslutsprocess intar, är resultatet av ett samspel mellan tre krafter: deras Ideologi, deras Intressen (av makt, anseende, materiella belöningar) och den Information de har. Samhällsvetenskaplig forskning kan bidra till informationsfaktorn, men är bara en av många informationsgivare. Informationsfaktorn tenderar att bli överspelad av de andra två, eftersom ideologi och intressen har starkare emotionell laddning.

Modellen verkar användbar dels därför att den kan hjälpa forskare att identifiera lämpliga "ingångspunkter" i det kraftspel (I-I-I) som en beslutsprocess utgör, dels därför att Weiss på basis av sin forskning uppmanar forskare att ha realistiska dvs låga anspråk och förväntningar vad gäller påverkan och inflytande genom forskningsresultat. Forskare bör därför undvika att låta sig styras i upplägg och inriktning i sin egen forskning av de politiska vindar som för tillfället blåser. "But for all the reasons mentioned there is still no guarantee of success even when addressing small hierarchical organizations. Given this obstinate reality, social scientists are very often right to do the most rigorous work they can by their own disciplinary standards instead of trying to satisfy unsatisfiable policy makers. Some of their ideas may still filter through and they are as likely to have an effect this way as any other." (s 141).

Weiss modell bygger på forskning om amerikanska förhållanden – är den överförbar till svenska förhållanden? Hennes vetenskapsuppfattning är otvetydigt empiricistisk och I-I-I-modellen handlar om interaktion mellan forskare och beslutsfattare. Hos Giddens finner man en principiell skiss till en annan variant – dialogmodellen – vars källflöden är hans post-empiricistiska vetenskapsuppfattning, den dubbla hermeneutiken och de bärande idéerna i struktureringsteorin, vilket leder till en dialogmodell där "...research most effectively informs policy through an extended process of communication between researchers, policy makers and those affected by whatever issues are under consideration." (s.146, Bryant citerar här Giddens 1987:47).

Giddens är optimistisk om den post-empiricistiska sociologins möjligheter att påverka och komma till praktisk användning,kanske framför allt därför att han ser, och *tror så starkt på* dess möjlighet att aktivera den utvecklade reflexivitet och den transformativa kapacitet som han menar att senmodernitetens människor i princip bär på. Vår besvikelse över sociologins tillkortakommanden som aktiv styrmekanism i praktisk handling och tillämpning är kopplad till ett envist fasthållande vid en begränsad och sluten positivistisk-empiricistisk vetenskapsuppfattning; den fungerar sällan och den kan inte fungera i det långa loppet. "In Giddens´ view ... the prospects for post-empiricist sociology, by contrast , are very good, because it is the prime medium of the reflexivity without which societies cannot intelligently modify their institutions in face of accelerating change." (s 147). "The degree ... to which a society fosters an active and imaginative sociological culture will be a measure of its flexibility and openness". (Bryant citerar här Giddens 1987:47).

Mycket talar för att det är i en dialogmodell som sociologins möjligheter att fungera som aktiv styrmekanism i samhället ligger. Men det förutsätter förstås att denna dialog kan bli verklighet och att den medvetet praktiseras i det dagliga livet på dess olika nivåer och mellan olika kategorier människor.

Än så länge är dialogmodellen vag i konturer och innehåll. Och det är lång väg kvar till dess eventuella förverkligande. För detta har vi inga modeller, kanske har vi inte ens fullt ut tänkt igenom vilka möjligheter resp hinder det finns för dess förverkligande, trots alla analyserande kommentarer till Habermas, Giddens m fl om det rationella samtalets möjligheter.

Jag skulle vilja sammanfatta problemet så här: Hur skall man bära sig åt för att skapa en fungerande dialog i ett samhälle där fördelningsmönstren ser ut som de gör? Människor lever sina liv i positioner, relationer och miljöer, som är laddade med olika mängd och typ av makt resp kulturella och materiella resurser. Vilka kan delta, vilka skall delta, och hur aktiverar man människor att delta? Om våra modeller för tillämpning skall leva upp till demokratiska värden, så måste dialo-

gen, om inte alltid direkt så i varje fall alltid indirekt, inkludera fler än forskare och beslutsfattare. Bryant för sin del menar att en kombination av Weiss I-I-I-modell och Giddens´ dialogmodell "... could prove a formidable one". (s.149).

Bryants bok har många förtjänster och vissa brister varav jag påtalat några. Det är en läsvärd bok därför att den på ett lättillgängligt sätt tecknar en bild av den diskursiva mångfald som präglar samtida sociologi samt diskuterar dess konsekvenser för sociologins möjligheter att generera teortiskt och praktiskt användbar kunskap. Den inbjuder definitivt till reflexion och diskussion om en vetenskaplig disciplin som tycks ha en inbyggd potential för ständig transformering/rekonstituering.

MONICA JOHANSSON
Högskolan i Örebro

Referenser

Bernstein, R. (1983) *Bortom obejektivism och r elativism.* Göteborg: Daidalos.
Bhaskar, R. (1993) *Reclaiming Reality* . London och New York: Verso.
Bhaskar, R. (1986) *Scientific Realism and Human Emancipation.* London och New York: Verso.
Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society* . Cambridge: Polity Pr ess.
Giddens, A. (1987) *Social Theor y and Moder n Sociology*. Cambridge: Polity Pr ess.
Gouldner, A. (1971) *The Coming Crisis of W estern Sociology*. London: Heinemann.
Layder, D. (1993) *New Strategies of Social Resear ch*. Cambridge: Polity Pr ess.
Layder, D. (1994) *Understanding Social Theor y*, London: Sage.
Layder, D. (1997) *Modern Social Theor y. Key Debates and New Dir ections*. London: UCL Press.
Mer ton, R. & Lazarsfeld, F. (1954) "Friendship as Social pr ocess: A Substantive and Methological Analysis", s 18–66 i Berger, M., Abel, T., Page, C.H. (eds) *Freedom and Control in modern Society.* New York: Van Noostrand.